

20. Yüzyılda Türkiye - Ortadoğu İlişkileri

Editörler:

Fatih TUĞLUOĞLU

Cihat YILDIRIM

Osman OKUMUŞ

2. Baskı

Editörler: Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU - Doç. Dr. Cihat YILDIRIM
Doç. Dr. Osman OKUMUŞ

20. YÜZYILDA TÜRKİYE - ORTADOĞU İLİŞKİLERİ

ISBN 978-625-7676-75-5
DOI 10.14527/9786257676755

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınev**idir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye’de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000’in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Nisan 2021, Ankara
2. Baskı: Ekim 2021, Ankara

Yayın-Proje: Nisanur Uzunlu
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Yeniçağdan itibaren Batılılar, Avrupa ile Uzakdoğu arasında kalan bölgeyi “Yakındoğu” olarak isimlendirmişlerdir. Tıpkı Yakındoğu betimlemesinde olduğu gibi Ortadoğu terimi de Batı kaynaklıdır. Bir coğrafi tanımlama olarak Ortadoğu terimi, II. Dünya Savaşı sırasında kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere’nin Doğu Akdeniz’de görevlendirdiği birliklerin komuta merkezi olan “Ortadoğu Komutanlığı” ve Müttefiklerin oluşturduğu “Ortadoğu Lojistik Merkezi” gibi askeri birimlerin isimleri ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Akdeniz, Kızıldeniz, Karadeniz, Hazar Denizi ve Basra Körfezi ile çevrelenmiş bir bölge olduğu için bu bölgeye “Beş Denizler Bölgesi” de denmektedir. Ancak bu gün coğrafi, siyasi ve askeri açıdan en yaygın kullanılan isimlendirme “Ortadoğu” ifadesidir.

Ortadoğu’nun coğrafi sınırlarını belirlemek oldukça müşkül bir meseledir. Dar anlamda Ortadoğu Mısır, Türkiye ve İran ile çevrelenen Arap coğrafyasını tanımlamaktadır. Geniş manada ise Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır gibi Kuzey Afrika ülkelerinin ve Doğu Afrika ile birlikte Arap Yarımadası, Afganistan, İran ve Türkiye’nin de içinde yer aldığı bölgenin ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortadoğu eski çağlardan günümüze kadar önemli medeniyetlerin doğduğu bir coğrafyadır. Bölge birçok medeniyete merkezlik etme işlevinin yanında doğu ile batı arasında bir köprü görevi de görmüştür. Zira Çin ve Hindistan ile Batı arasındaki medeni, kültürel ve iktisadi münasebetlerde Ortadoğu’nun önemli bir kaynaşma ve taşıma merkezi olduğu aşikârdır. Kadim medeniyetlerin ürettiği bilginin bir şekilde aktararak yaşatıldığını dikkate alırsak bu gün Batı olarak tanımladığımız medeniyetin inşasında Ortadoğu coğrafyasındaki eski medeniyetlerin ve bu medeniyetleri üreten toplumların da rolü olduğunu görebiliriz.

Ortadoğu, coğrafi keşiflere kadar gerek İpek Yolu ve gerekse Baharat Yolu vasıtasıyla Doğu- Batı arasında köprü olmuştur. Coğrafi keşiflerden sonra önemini bir müddet kaybeden Ortadoğu; özellikle, Süveyş Kanalı’nın açılması ile birlikte jeopolitik bakımdan yeniden önemli hale gelmiştir. 20. yüzyılda Ortadoğu’yu jeopolitik bakımdan daha değerli hale getiren bir diğer faktör ise petrolün bir enerji kaynağı olarak değerinin anlaşılması ve gelişen sanayilerin artan enerji ihtiyaçları olmuştur.

Ortadoğu kültürel bakımdan da ayrı bir stratejik öneme sahiptir. Bu kültürel önem Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi üç kitabî dinin kutsal mekânlarını bünyesinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Ortadoğu coğrafyasında Türkler, Farisiler, Yahudiler ve Araplar yaşamaktadır. Lübnan’da yaşayan az miktardaki Avrupa kökenli nüfusu da burada ifade emek gerekir. Musevileri ve az sayıdaki Hristiyanları bir yana bırakırsak Ortadoğu’nun egemen inancının İslam olduğu görülür. İslam inancının egemen bir inanç olması yanında Müslümanlar arasındaki bazı mezhepsel farklılıkların Ortadoğu toplumlarını ayırıştıran ve birbiriyle rekabet etmelerine sebep olan bir etmen olduğu gerçeğini de zikretmek gerekir.

Sahip olduğu tarihi, dini, kültürel ve iktisadi değerler Ortadoğu toplumlarına avantajlar sağlamakla birlikte aynı zamanda jeopolitik bakımdan bir takım risk ve tehditlere de zemin oluşturmaktadır. Ortadoğu sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik değer nedeniyle bilinen en eski tarihten günümüze sürekli savaşların, çatışmaların, devletler ve milletlerarası rekabetlerin yaşandığı bir bölge olmuştur. Ortadoğu bu tarihsel süreçte belki de en huzurlu dönemini Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşamıştır. Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar üç buçuk asır bu coğrafyaya hükmetmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin ve müttefiklerinin savaşı kaybetmesi ile birlikte Ortadoğu'nun barış, huzur ve istikrarı bozulmuştur. Osmanlı egemenliği altındaki Arap tebaa içerisinde 19. yüzyılda milliyetçilik olgusu ilgi görmeye başlamıştır. İtici gücü milliyetçilik olan Arap isyanları, Batılı devletlerin ilgi ve desteğine mazhar olmuştur. Bu ilginin temel nedeni elbette bölgedeki enerji kaynaklarının denetim ve kontrolü meselesidir. I. Dünya Savaşı sırasında başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri Osmanlı Araplarını bağımsızlık vaatleriyle isyana teşvik etmişlerdir. İtilaf Devletleri bir yandan Irak'a asker sevk etmiş diğer yandan da Filistin ve Suriye'yi işgale teşebbüs etmiştir. Bu aşamada Araplardan destek bulan İtilaf Devletleri, onlara bağımsızlık vaat etmiş olmalarına rağmen kendi aralarında yaptıkları planlamada bu bölgeyi mandater bir sistemle yönetmeye karar vermişlerdir. Savaş bittikten sonra da askeri bakımdan bölgeden çekilmeyen İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'nun büyük bir kesimini manda sistemi ile idare etmiştir. Bu arada Filistin'e Musevi göçmenlerin yerleştirilmesi ve bir bağımsız Yahudi devletin kuruluş hazırlığı bu dönemin önemli bir politik meselesini teşkil etmiştir.

İki savaş arası dönem Ortadoğu'daki bazı Arap toplumların İngiltere ve Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelelerine sahne olmuştur. Ayrıca Filistin'e yoğun bir Musevi göçmen nüfusunun yerleşimi de bu dönemde gerçekteşmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Filistin'de bir Yahudi devleti olarak İsrail, bağımsızlığını kazanmıştır. İsrail'in bağımsızlığını kazanmasından sonraki süreçte Araplar ile İsrail arasında yaşanan siyasi ve askeri krizler, 20. yüzyılın üçüncü çeyreğine damga vurmuştur. Bölgedeki Arap devletleri ve İsrail ile yaşanan sorunlar 20. yüzyıl boyunca yaşanmış, bugün de devam etmektedir.

Yakın dönemde yaşanan İran - Irak Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Krizi günümüze kadar süregelen ve hala bir çözüme kavuşturulamamış bir buhranı başlatmıştır. Bu buhran sadece Ortadoğu ülkelerinin muhatap olduğu bir mesele olmaktan çıkmış, ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya, Çin gibi gelişmiş ülkelerin de içinde yer aldığı bir buhrana dönüşmüştür. Bir bakıma gelişmiş ülkeler; kendi aralarındaki rekabeti, Ortadoğu'nun istikrarsızlığını kullanarak bu coğrafyada sürdürmektedirler. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD ve müttefiklerinin Afganistan, Irak ve Suriye'yi işgalleri ve Kuzey Afrika'da "Arap Baharı" adı altında gerçekteştirilen örtülü işgaller, Ortadoğu'daki istikrarsızlığın sürmesine neden olmaktadır.

Türkiye son dönemlerde Ortadoğu'da yaşanan bu krizlerden olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve etkilenmeye de devam etmektedir. Bu krizlerin Türkiye'ye etkisi ekonomik, siyasi ve askeri yönlerden olmaktadır. Özellikle Körfez Krizi ile birlikte istikrarsızlaşan Irak ve Suriye, Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Gerek komşu ülkelerin istikrarsızlığı, bu ülkeleri yöneten siyasetçilerin düşmanca tutumları ve gerekse Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin terörle mücadele ve güvenlik kaygılarına karşı duyarsızlığı bu sorunun çözülmesini güçleştirmiştir. Türkiye bu aşamada birinci derecede kendi güvenliğini sağlama ve ikinci aşamada başta komşuları olmak üzere Ortadoğu ülkelerine barış ve istikrarı getirecek çözümler için çabalamaktadır. Yaşananlar göstermiştir ki Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması başta komşu ülkeler olmak üzere Ortadoğu ülkelerinin istikrara kavuşmasına bağlıdır. Türkiye gelişmiş ülkelerin rekabet alanı haline gelen Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanmasına gayret ederken Batılı müttefikleri ve komşuları arasında dengeli bir tutum içerisinde kalma gücünü de yaşamaktadır. Son birasırdır yaşananlar Ortadoğu'da barış ve huzurun sağlanmasının pek de kolay olmayacağını göstermektedir. Şu halde Türkiye için bu süreçten en az zarar ve hasarla çıkmak ve kendi güvenliğini önceleyen politikalar üretmek birinci derecede önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu 1923'den 1950'ye kadar Ortadoğu ile ilişkilerini belli bir yakınlıkta tutmuş; ancak bölgeye yönelik politikasını, Avrupalı güçlerin belirlediği organizasyonlar çerçevesinde uygulamaya çalışmıştı. 1960'lardan itibaren daha bağımsız bir Ortadoğu siyaseti belirlemeye çalışan Türkiye, millî meseleleri ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda eskiye göre daha gerçekçi bir dış politika uygulamıştır. Ortadoğu, dengelerin hızlı değiştiği bir coğrafyadır. Türkiye'de değişen dengelerde stratejik davranmaya ve diplomasiyi ön planda tutmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada 20. yüzyılda Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki münasebetler ve 20. yüzyıldan günümüze kadar süregelen Ortadoğu'daki sorunlar irdelenmeye çalışılmıştır. Geçmişte yaşananlardan hareketle Ortadoğu'nun geleceğine de ışık tutulmaya çalışılmıştır. Her biri alanında uzman olan akademisyenlerin bölgede yaşanan son gelişmeleri dikkate alarak hazırladıkları çalışmalar ile bu eser ortaya çıkmıştır. Bu eserin meydana gelmesine katkı sunan akademisyenlerimize teşekkür eder, çalışmanın tarih ve siyaset bilimi araştırmalarına ve özellikle Ortadoğu araştırmalarına katkı sunmasını temenni ederiz.

Editörler

Aksaray-2021

BÖLÜMLER VE YAZARLARI

Editörler: Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU - Doç. Dr. Cihat YILDIRIM
Doç. Dr. Osman OKUMUŞ

1. BÖLÜM: Sınırları, Önemi ve Çatışma Dinamikleriyle Orta Doğu

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK, Aksaray Üniversitesi
ORCID No :0000-0003-3556-9216

2. BÖLÜM: Türkiye-Afganistan İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇINARLI, Aksaray Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-9436-9284

3. BÖLÜM: Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Selim ÖZTÜRK, Polis Akademisi
ORCID No: 0000-0003-3629-0989

4. BÖLÜM: Türkiye - Bahreyn İlişkileri

Arş. Gör. Ömer Fuad KAHRAMAN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4199-5038
Arş. Gör. İsmail SARITEKE, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-9512-414X

5. BÖLÜM: Türkiye-İsrail ve Filistin İlişkileri

Öğr. Gör. Dr. Ayşegül CAN, Aksaray Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-8248-6512

6. BÖLÜM: Türkiye - Irak İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Ziya ABBAS, Aksaray Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-3701-1400

7. BÖLÜM: Türkiye-İran İlişkileri

Doç. Dr. Abdolvahid SOOFIZADEH, Aksaray Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8973-3144

8. BÖLÜM: Türkiye-Katar İlişkileri

Doç. Dr. Abdullah AYDIN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-1785-4999

Dr. Öğr. Üyesi Murad DUZCU, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-5587-4774

9. BÖLÜM: Türkiye-Kuveyt İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Fehim KURULOĞLU, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-7024-5423

10. BÖLÜM: Türkiye-Libya İlişkileri

Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ, Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-4788-0274

11. BÖLÜM: Türkiye-Lübnan İlişkileri

Dr. (E) Tümgeneral Hakkı Yılmaz ÇİYAN - Araştırmacı

ORCID No: 0000-0002-9631-7242

12. BÖLÜM: Türkiye-Mısır İlişkileri

Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU, Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0003-3384-0068

13. BÖLÜM: Türkiye - Suudi Arabistan İlişkileri

Doç. Dr. Melih DUMAN, Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-6861-615X

14. BÖLÜM: Türkiye-Suriye İlişkileri

Doç. Dr. Murat KÖYLÜ - Çağ Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-7759-7675

15. BÖLÜM: Türkiye-Umman İlişkileri

Öğr. Gör. Fahri AKBAŞ, Aksaray Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-7399-0979

16. BÖLÜM: Türkiye-Ürdün İlişkileri

Doç. Dr. Hasan IŞIK - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-3033-4867

Doktora Öğrencisi Mohammad Ali BANI ISSA - Araştırmacı

ORCID No: 0000-0003-4937-1307

17. BÖLÜM: Türkiye - Yemen İlişkileri

Arş. Gör. İsmail SARITEKE, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-9512-414X

Arş. Gör. Ömer Fuad KAHRAMAN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,

ORCID No: 0000-0002-4199-5038

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....v

1. BÖLÜM

SINIRLARI, ÖNEMİ VE ÇATIŞMA DİNAMİKLERİYLE ORTA DOĞU

Giriş.....	1
Tanımlama Açması: Orta Doğu Neresi?.....	3
Orta Doğu Neden Önemlidir?.....	9
Orta Doğu'da Etnisite, Milliyetçilik ve Mezhepsel Ayrışmalar.....	14
Mezhepsel Ayrılıklar.....	20
9. Yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na Arap Coğrafyası ve Osmanlı Hâkimiyeti.....	24
I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu ve İngiliz-Fransız Manda Yönetimlerinin Oluşturulması.....	28
Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi ve Orta Doğu'da Örgütlenmeler.....	30
Orta Doğu'da Büyük Güçlerin Rekabeti: II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze.....	33
Günümüz Orta Doğusunun Kırılganlığına Rağmen "Yeni Bir Orta Doğu" Mümkün mü?.....	41
Sonuç.....	48
Özet.....	50
Kaynakça.....	50

2. BÖLÜM

TÜRKİYE - AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	55
Cumhuriyet Öncesi Dönem Türkiye-Afganistan İlişkileri.....	56
Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkileri.....	60
Sonuç.....	71
Özet.....	72
Kaynakça.....	72

3. BÖLÜM

TÜRKİYE - BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ İLİŞKİLERİ

Giriş.....	75
Birleşik Arap Emirlikleri'nin Tarihi	77
Ateşkes Devletleri - Osmanlı İlişkileri.....	80
Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde BAE ile Türkiye Arasındaki İlişkiler	83
Yakın Dönem BAE ile Türkiye Arasındaki İlişkiler	85
Sonuç.....	91
Özet	92
Kaynakça.....	93

4. BÖLÜM

TÜRKİYE - BAHREYN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	95
Bahreyn Ülke Tarihi.....	97
Osmanlı Devleti – Bahreyn İlişkileri	100
Cumhuriyet Dönemi'nde Bahreyn ile İlişkiler	101
Yakın Dönem Bahreyn ile İlişkiler (1980-2002).....	102
Günümüzde Bahreyn ile İlişkiler (2002-2020).....	103
Sonuç ve Değerlendirme	105
Özet	107
Kaynakça.....	108

5. BÖLÜM

TÜRKİYE - İSRAİL VE FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

İsrail ve Filistin'in Kısa Tarihi (İlk Çağlardan 1923'e Kadar).....	112
Yahudiler ve Osmanlı İlişkileri	116
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye, İsrail ve Filistin Arasındaki Sosyal ve Siyasi İlişkiler (1923-1950).....	121
Ekonomik İlişkiler.....	121
Sosyal ve Siyasi İlişkiler	122
Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye ile İsrail ve Filistin Arasındaki Sosyal ve Siyasi İlişkiler (1950-1960).....	128
1960 -1980 Döneminde Türkiye ile İsrail ve Filistin Arasındaki Sosyal ve Siyasi İlişkiler	135

2000'li Yıllara Girerken Türkiye ile İsrail ve Filistin Arasındaki Ekonomik, Sosyal ve Siyasi İlişkiler (1980-2002).....	141
Sonuç.....	150
Özet	152
Kaynakça.....	152

6. BÖLÜM TÜRKİYE - IRAK İLİŞKİLERİ

Giriş.....	157
Musul Meselesi.....	159
Türkiye-İrak İlişkileri (1926-1938)	161
Türkiye-İrak İlişkileri (1938-1968)	163
Türkiye-İrak İlişkileri (1968-1980)	170
Türkiye-İrak İlişkileri (1980-1990)	172
Türkiye-İrak İlişkileri (1990-2003)	175
Türkiye-İrak İlişkileri (2003-2020)	178
Sonuç.....	182
Özet	184
Kaynakça.....	185

7. BÖLÜM TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	187
Yakın Doğu'da Yenileşme Hareketlerinin Hazırlıkları.....	190
Türkiye ve İran Coğrafyalarında Reformcu Liderler	194
Rıza Şah Pehlevi'nin İlk ve Tek Yurt Dışı Ziyareti.....	195
Atatürk ve Rıza Şah'ın Ankara'da Buluşmaları.....	198
Atatürk ve Rıza Şah'ın En Önemli Reformları.....	202
İttifak ve Uyum Dönemi.....	206
Sonuç.....	209
Özet	209
Kaynakça.....	210
Ekler	212

8. BÖLÜM

TÜRKİYE - KATAR İLİŞKİLERİ

Giriş.....	215
Osmanlı Dönemi Katar Aşiretleriyle İlişkiler (1559-1915)	216
Cumhuriyetin İlk Yıllarından 1980'e kadar Ortadoğu'yla İlişkiler ve Katar (1923-1980)	219
1980 Sonrası Dönemde Ortadoğu'yla İlişkiler ve Katar (1980-2002)	220
Yakın Dönem Türkiye-Katar İlişkileri (2002-2020).....	221
Arap Ayaklanmaları ve Katar'la İlişkiler	223
Askeri ve Stratejik İşbirliği	225
Katar Krizi	227
Katar'la Ekonomik ve Ticari İlişkiler.....	229
Katar'la Kültürel İlişkiler	231
İkili İlişkilerde Sorun Alanları.....	232
Sonuç.....	233
Özet	234
Kaynakça.....	234

9. BÖLÜM

TÜRKİYE - KUVEYT İLİŞKİLERİ

Giriş.....	237
Kuveyt'in Bağımsızlığını Kazanması.....	243
Türkiye-Kuveyt Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması.....	244
1960-1980 Döneminde Türkiye-Kuveyt İlişkileri	246
1980-2000 Arası Türkiye-Kuveyt İlişkileri	254
Irak'ın Kuveyt'i İşgali.....	259
2000'li Yıllar	261
Sonuç.....	265
Özet	266
Kaynakça.....	267

10. BÖLÜM

TÜRKİYE - LIBYA İLİŞKİLERİ

Giriş.....	273
Osmanlı Devleti Hâkimiyetine Kadar Libya'nın Kısa Tarihi.....	275
Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi Libya Politikaları (1551-1911)	276

Libya'nın Kuruluşu ve 1951-1969 Kral İdris Es-Senusi Dönemi Türkiye Libya İlişkileri	283
1969- 2011 Muammer Kaddafi Dönemi Türkiye Libya İlişkileri.....	290
1969-1980 Türkiye Libya İlişkileri.....	291
1980-2002 Türkiye Libya İlişkileri	294
2002-2011 Dönemi Türkiye-Libya İlişkileri.....	302
İstikrarsızlık Dönemi Türkiye Libya İlişkileri.....	304
Kaddafi'nin Öldürülmesi ve İç Savaşa Giden Süreç	305
2011-2020 Dönemi Türkiye-Libya İlişkileri	306
Sonuç.....	309
Özet	311
Kaynakça	312

11. BÖLÜM

TÜRKİYE - LÜBNAN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	319
Lübnan'ın Kısa Tarihi.....	322
Lübnan'ın Fransız Mandası Dönemi.....	336
Lübnan'ın Bağımsızlık Dönemi	340
İç Savaş Dönemi (Şubat 1975)	348
İç Savaş Sonrası Dönem (1992-2005)	351
Cumhuriyet Dönemi Türkiye - Lübnan İlişkileri	357
Siyasi İlişkiler (1943'den Günümüze)	359
Ekonomik İlişkiler	363
Türkiye ile Lübnan Arasında Ortak Projeler	364
Türkiye ile Lübnan Arasında İmzalanan ve Öngörülen Antlaşmalar.....	365
Değerlendirme ve Sonuç	367
Özet	369
Kaynakça	370

12. BÖLÜM

TÜRKİYE - MİSİR İLİŞKİLERİ

Cumhuriyet Dönemine Kadar Mısır'ın Kısa Tarihi.....	375
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mısır ile Türkiye Arasındaki İlişkiler (1923-1950)	378
Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Mısır İlişkileri(1950-1960).....	381
1960-1980 Arasında Mısır ile İlişkiler	406

1980-2000 Arasında Türkiye-Mısır İlişkileri	425
Yakın Dönemde Türkiye-Mısır Arasındaki İlişkiler	440
Sonuç.....	444
Özet	446
Kaynakça.....	447

13. BÖLÜM

TÜRKİYE - SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	455
Osmanlı Devleti Dönemine Kadar, Arabistan Coğrafyası ve Tarihi	457
Osmanlı Devleti İdaresi ve Osmanlı Sonrası Dönemde Arabistan'ın Durumu	459
Türkiye Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan İlişkileri Kuruluş Dönemi (1926-1945).....	463
Soğuk Savaş Dönemindeki Gelişmelerin Etkisinde Suudi Arabistan- Türkiye İlişkileri (1945-1960)	468
1960-1980 Döneminde Suudi Arabistan-Türkiye İlişkileri	473
1980-2000 Döneminde Suudi Arabistan-Türkiye İlişkileri	480
2002-2020 Döneminde Suudi Arabistan-Türkiye İlişkileri	490
Sonuç.....	497
Özet	501
Kaynakça.....	501

14. BÖLÜM

TÜRKİYE - SURİYE İLİŞKİLERİ

Giriş.....	505
Suriye'nin Kısa Tarihi.....	507
Suriye Osmanlı İmparatorluğu İlişkileri.....	509
Suriye'nin Fransız Mandası Dönemi.....	512
Suriye'de Bağımsızlık Dönemi	514
Baas Partisi ve Hafız Esat Dönemi	518
Beşar Esad'ın İktidara Gelişi ve Dönemi	520
Cumhuriyet Dönemi Türkiye - Suriye İlişkileri.....	523
Hatay Sorunu	524
1957 Suriye Krizi	526
Su Sorunu	528
Terör Sorunu	533

Değerlendirme ve Sonuç	538
Özet	541
Kaynakça.....	542

15. BÖLÜM TÜRKİYE - UMMAN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	547
Osmanlı Devleti Öncesi Umman Tarihi.....	549
Osmanlı Devleti ve Umman İlişkileri.....	551
Türkiye Cumhuriyeti ve Umman İlişkileri.....	553
Türkiye – Umman Arasında Sosyal ve Siyasi İlişkiler (1970-2002).....	554
Türkiye – Umman Arasında Sosyal ve Siyasi İlişkiler (2002-2020).....	556
Sonuç.....	560
Özet	561
Kaynakça.....	562

16. BÖLÜM TÜRKİYE - ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	565
Yirminci Yüzyılın Başlarında Ürdün Bölgesi ile Osmanlı Devletinin İlişkileri	569
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ürdün ile Türkiye Arasındaki İlişkiler (1923-1950) ..	570
Demokrat Parti Dönemi Ürdün ile Türkiye Arasındaki İlişkiler (1950-1960)	574
1960-1980 Döneminde Ürdün ile Türkiye Arasındaki İlişkiler	578
2000’li Yıllara Kadar Ürdün ile Türkiye Arasındaki İlişkiler (1980-2002).....	580
Yirmi Birinci Yüzyılın Başlarında Ürdün ile Türkiye Arasındaki İlişkiler	581
Sonuç.....	586
Özet	587
Kaynakça.....	588

17. BÖLÜM TÜRKİYE - YEMEN İLİŞKİLERİ

Giriş.....	591
Yemen Ülke Tarihi.....	592
Bağımsızlığına (1918’e) Kadar Yemen	592

Osmanlı Sonrası Dönem (Mütevekkili Krallığı)	594
İki Devlet Dönemi.....	595
Birleşmeden Günümüze	596
Osmanlı – Yemen İlişkileri.....	597
Cumhuriyet Döneminde Yemen ile İlişkiler.....	599
1923-1960 Arası Yemen ile İlişkiler	599
1960-1980 Arası Yemen ile İlişkiler	601
1980-2002 Arası Yemen ile İlişkiler	601
Günümüzde Yemen ile İlişkiler (2002-2020).....	602
Yakın Dönemde İmzalanan Anlaşmalar	604
Sonuç ve Değerlendirme	604
Özet	605
Kaynakça.....	606
Editörler Hakkında.....	607
Yazarlar Hakkında.....	608

1. BÖLÜM

SINIRLARI, ÖNEMİ VE ÇATIŞMA DİNAMİKLERİYLE ORTA DOĞU

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK - Aksaray Üniversitesi
ORCID No :0000-0003-3556-9216

Giriş

2003 yılında ABD işgaline maruz kalan Irak'ta; 2006 yılı itibariyle ABD'nin toplam asker kaybının 3000'i bulduğu, 2005 Aralığındaki seçimlerde Birleşik Irak İttifakı'nın galip gelmesine rağmen hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayamaması üzerine yeni hükümetin ancak 20 Mayıs 2006'da kurulabilmesi, 22 Şubat 2006'da mezhepler arası şiddeti tırmandırıcı etkiye sahip Şiilerin kutsal mekânı Askeriye Türbesi'ne saldırılması ve bunu 23 Kasım 2006'da Şiilerin yaşadığı Sadr kentinde 144 kişinin öldüğü saldırı izlemesi, el-Kaide'nin Irak'taki lideri Ebu Musab El-Zerkavi'nin 8 Haziran 2006'da Bakuba'da öldürülmesi, 30 Aralık 2006'da devrik lider Saddam Hüseyin'in idam edilmesi¹ gibi gelişmeler Irak özelinde sadece 2006 yılında vuku bulmuştur. Bir ülkede bir yıl içinde meydana gelen gelişmeleri gösteren bu örnek dahi Orta Doğu'nun² ihtilafı ve kompleks yapısına dair önemli bir iz taşıır.

Orta Doğu, Tayyar Arı'ya göre; *“sadece coğrafya olarak değil, siyasi olarak da genişliği olan, pek çok bilinmezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve dostlukların, birleşme adına yapılan ayrışmaların ve homojen zannedilen heterojenliğin tam olarak kavranamadığı bir yerdir. Bu bakımdan bazılarının göre kaynaklı kazan, bataklık, istikrarsızlık ve geri kalmışlığın, diğer bazılarının göre de petrolün ve zenginliğin merkezidir. Orta Doğu, üzerine çok şey söylenen ama çok az şey bilinen bir coğrafyadır.”*³ Böyle bir tespit, Orta Doğu'ya dair ön-

- 1 Mesut Özcan, “Irak 2006”, iç. *Ortadoğu Yılı 2006*, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, Nobel Yayın, Ankara 2008, s. 57,77.
- 2 Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Ortadoğu” yerine “Orta Doğu” yazımını doğru olarak kabul etmektedir. Burada, “Güneybatı Asya'da, tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu coğrafi bölge, Orta Şark” olarak tanımlanmaktadır [Türk Dil Kurumu, “Güncel Türkçe Sözlük”, <https://sozluk.gov.tr/>, (et. 31.12.2020).]
- 3 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 9.

celikli olarak; Orta Doğu neresidir? Neden önemlidir? Bölgeye dair bölge içi ve dışı istikrarsızlık kaynakları ve çatışma dinamikleri nelerdir? Őeklindeki soruları cevaplamayı, ikinci olarak; cevapları aranan bu soruların uygun içerik, metot ve kuram bağlamında incelenmesini gerekli kılar.

Fred Halliday; Orta Doğu'ya özgü incelemeler noktasında, karşılaştırma ve genelleme yapmaya uygunluğu bağlamında daha açıklayıcı olacağını düşünerek, çözümsel bir evrenselcilikle tarihsel kendine özgücülüğu birleştiren bir yaklaşımın tercih edilmesinden yanadır.⁴ Yine Halliday'in 2005 yılında *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology* isimli çalışmasında vurguladığı üzere, 2000'li yılların başlarına kadar Orta Doğu'ya ilişkin uluslararası ilişkiler literatürü dikkate alındığında; i) teorik analiz ii) dış politika analizi, iii) realizm, iv) ideolojiler, algılar ve normlar, v) tarihsel ve uluslararası sosyoloji (Halliday'in de savunduğu) içerikli çalışmaların daha fazla hakim olduğu görölmektedir.⁵ Bu çalışmada sözü edilen alanlara kısmen dâhil olmakla birlikte, sınırlar, istikrarsızlık unsurları ve büyük güç rekabeti gibi konular dâhilinde bölge incelemesi yapılması amaçlanmıştır. Şüphesiz bu noktada bütüncül ve nitel araştırma desenine de uygun olarak söz konusu konulara eğilen siyasi coğrafya, kapsam ve kuram olarak tercih edilmiştir.

Beşeri coğrafyanın bir kolu olan siyasi coğrafya, "siyasi faaliyetlerin mekâna bağlı olarak değışikliklerini" araştırmaktadır. Siyasi coğrafya; bir coğrafi bölge üzerinde yaşayan halklar, bunların kurdukları siyasi organizasyonlar ve kurumlar, nüfus yapısı, saha unsuru ve bununla ilişkili olarak konum, genişlik, yer şekilleri, iklim özellikleri gibi unsurları barındırır.⁶ Hem coğrafya hem de siyasetle ilgili olan siyasi coğrafya aynı zamanda jeopolitikle (hatta jeostrateji, jeoekonomi ve

4 Orta Doğu'da geniş bir kesimde "orta doğu istisnacılığı" görülür. Ancak bölgeye yönelik istisnacılığı kabul etmeyen ve bölgedeki gelişmeleri özel şartlar sunmadan dünyanın diğer yerleriyle özdeşleştirmeye çalışan bir kesim de vardır. Bu kesim "sömürgeci özselciliğin" ve oryantalizmin karmaşıklığını belli ölçüde aşarak analizlerini yapmaktadır. Orta doğu toplumlarının niteliklerine ilişkin "orta doğuya yönelik kendine özgücü yaklaşımlar" ile bunun karşısında yer alan "evrenselci yaklaşım" şeklinde iki ayrı görüş vardır. Bunlardan birincisi, çözümsel kendine özgücülüktür. Bu Weber sosyolojisi ve Marksizm'i reddederek İslami veya İbn-i Haldun'un fikirlerinden yola çıkan milliyetçi görüştür. İkincisi, tarihsel kendine özgücülüktür. Orta Doğu devletlerinin tarihsel süreçte kendine özgü bir seyir izlediğini öne süren bu görüş, çağdaş toplumsal oluşumların ortaya çıkışlarının incelenmesi gerektiğini savunur. Halliday'e göre ister evrenselci isterse kendine özgücü yaklaşımlar olsun her ikisi de görgül (empirical) gerçekliklerden nasibini almışlardır. Çünkü açıklamalarında kuramsal varsayımlara başvurulması aslında ideolojik amaçların aracı olma anlamına gelir (Fred Halliday, *İslam ve Çatışma Miti*, çev. Umut Özkırmı ve Gülberk Koç, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1998, s. 23-25.)

5 Aktaran Elizabeth Shakman Hurd, "A Political Sociology of the Middle East", *International Studies Review*, 7 (Oxford, 2005), s. 445.

6 Süha Göney, *Siyasi Coğrafya*, c. II, İ.Ü. Basımevi, İstanbul 1993, s. 1-6.

jeokültürle) yakından ilişkilidir. Konum, alan, sınırlar, milletler, devletler, yönetim biçimleri, milliyetçilik, ekonomi, çatışma dinamikleri, pakt ve birlikler, büyük güçlerin rekabeti üzerine araştırmada bulunmayı içeren siyasi coğrafya, bölge incelemeleri üzerine de eğilmektedir.⁷ Bu bağlamda Orta Doğu; siyasi coğrafyada içkin olan başlıca sınırlar, önem, çatışma dinamikleri (etnisiite, milliyetçilik, mezhepsel farklılıklar, büyük güçlerin rekabeti ve bölge devletlerinin günümüzdeki durumu) açısından incelenecektir.

Tanımlama Açması: Orta Doğu Neresi?

Günümüz Orta Doğu haritasının inşasında ve şekillenişinde, I. Dünya Savaşı esnasında İngiliz ve Fransız diplomatlar Sykes ve Picot tarafından çizilen sınırlar belirleyici olmuştur. Bir asır geçmesine rağmen bu haritanın etkileri görülmektedir. Bununla beraber günümüz Orta Doğu haritasını anlayabilmek için gözden kaçırılmaması gereken yeni gerçeklerin de izlerini sürmek gerekir. Şöyle ki, etnik, dilsel, dinsel ve mezhepsel, internet gibi sosyal medya gücüne vurgu yapan, çok uluslu şirketler (özellikle petrol şirketlerinin) ve yabancı askeri güçlerce önemsenen haritalara da günümüz Orta Doğu'sunu anlamak için bakmak gerekir. Ancak daha önemlisi Orta Doğu halklarının zihinlerindeki haritalara bakmak gerekir ki bu, siyasi haritaları bir kenara bıraktırmaya da muktedirdir.⁸

Arap İslam coğrafyasında Dar-ül İslam ve Dar-ül Harb ile bezenen siyasi sınırlar (political boundaries) kavramı, had (hudud), tugûr, awasim ve uç ile de ifade edilmiştir. Arap-İslam dünyasında ilk defa 9. yüzyılda el-Memûn (el-Ma'mûn) tarafından çizilen Dünya haritası daha sonra el-Hârizmî (al-Kwarizmi) tarafından geliştirilmiştir. Bunları ise el-Balkhi ve el-İdrisi ekolleri izlemiştir. Sınırların doğası gereği tarafsız olmadığı ve dönemin politik gerekçelendirmelerinden etkilendiği gerçeğinin,⁹ bu dönemdeki harita çalışmalarından başlamak üzere sonraki dönemlerde etkileri daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla harita dediğinizde aynı zamanda dönemin siyasi koşullarıyla birlikte ele alınması gerekliliği özellikle çizilen haritaların bundan etkilenme olasılığı düşünülerek değerlendirilmelidir. Bundan dolayı Orta Doğu gibi çetrefilli coğrafyalarda zihinsel (frontier) ile siyasi (border) sınırları nüanslı düşünmek gerekir.

7 Hamza Akengin, *Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi*, 4. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2015.

8 Martin Kramer, "Reading the Map of the Middle East", https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/readingmap_0.pdf, 1-12, s. 1-2, (et. 05.11.2020).

9 Ralph W. Brauer, "Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography", *Transactions of the American Philosophical Society, New Series*, 85/6 (Wilmington, NC, 1995), s. 1-12.